

„Ma – álmomban – együtt legeltünk...”

KOVÁCS PÉTER

1939-ben született Budapesten. Művészettörténész. Legutóbbi írását 2008. 9. számunkban közzöltük.

Nem történészként, csak rokonként és öntudatlan tanúként szólok meg Pilinszky emlékének ürügyén. Édesanyám nővére volt Jánosnak, aki nekem keresztapám, meg — amint már régebben írtam, hogy egész életem egyik legnagyobb ajándékaként — szinte a testvérbátyám volt. Hat-hét éves koromtól egészen huszadik évemig — rövid megszakításokkal — gyakorlatilag nemcsak egy lakásban, hanem az akkori körülmények kényszere nyomán közös szobában is éltem vele. A Molnár utcai otthonban Jánossal együtt laktunk hárman gyerekek — Erika húgom, Áron öcsém és én —, a szüleink és nagymamánk (anyánk és János édesanyja). A családhoz azonban — mint már nagyon régen is — szorosán hozzátartoztak a *Baitzok*, nagymamám (eredetileg Veronika, vagy egyszerűen Veron, később már csak az „öreg” Erika) testvérei: a legidősebb Erzsébet — a magyarországi szervita nővérek rendjének alapítója —, akit a családban csak Tetének szólítottunk, és így is emlegettünk, a mindannyiunknak legkedvesebb, gyermekkori sérülése okán együgyű, de irántunk való szeretetében kiapadhatatlan gazdagságú Borbála — azaz Bébike — és a legfiatalabb, Mári.

A négy Baitz lány a szülők halála után, még az első világháború előtt érkezett a bácskai sváb faluból, Kiskomlósról Budapestre. Erzsébet és Veron postáskisasszonyok lettek, Mári ekkor óvónőnek készült, Bébi pedig a közös háztartást vezette. A háború éveiben nagymamánk önkéntes ápolónő volt. A kórházban, ahol dolgozott, ismerkedett meg a harctéri sebesüléséből gyógyuló Pilinszky Jánossal, akivel hamarosan házasságot kötöttek. Édesanyám — Erika — a következő évben, 1919 őszén született, János öccse két évvel később. A négy Baitz nővér kapcsolata az idő múlásával sem lazult. Tete Erikának, Mári Jancsinak lett keresztanyja, s ez egyáltalán nemcsak kedves cím volt számukra, halálukig természetes kötelességként élték meg a „gyerekekre” való szüntelen, gondoskodó, már-már szülői figyelmet, amit aztán a következő nemzedékre, rám és testvéreimre is kiterjesztettek.

Tete, az apáca-fejedelemasszony tekintélye megkérdőjelezhetetlen volt húgai, de a család egésze előtt is. Ez a tekintély azonban nem valamiféle elidegenítő megközelíthetlenséggel, hanem — bár nem titkolt szigorral — a szeretet természetességével érvényesült. Egyetlen alkalomra mégis emlékezni kell, amikor ez a tekintély túllépte saját határait. Máshol írtam már

Tetének (ma tudom csak így megfogalmazni: fundamentalista meggyőződéséből táplálkozó) leginkább nagymamámat megkínzó, követelően indulatos reakciójáról, amellyel Jancsinak Márkus Annával tervezett házassága hírére reagált.

Mári a család mindenese volt: mindennapi munkával segítette nővérét a szerzetesrend fölépítésének nehéz gondoljai között, miközben mindig ott állt Veron — „öreg” Erika — családja mellett is, sokszor anyagiakkal, aminek megteremtésért egész életében keményen dolgozott. Az ötvenes években, amikor Rákosiék szétkergették a szerzeteseket, Tetének és két másik kedvesnővérnek is ő adott Bébikével közös lakásában otthont. 1962-ben pedig — húgom, Kiserika és az én házasodásom után — szüleim költözhetek Áron öcsénkkel együtt hozzá.

A Baitz testvérek között egyébként Mári volt a leginkább evilági, határozott és gyakorlatias, belül azonban, lélekben a legkomplikáltabb, és ezért sokat, talán ugyancsak a legtöbbet szenvedő lény is. Soha nem beszélt élete egyetlen, nagy szerelméről. Még középiskolás diákkoromban a Petőfi Sándor utcai lakásban került valahogy kezembe egy vékony szalaggal átkötött csomag levelekkel, képeslapokkal és néhány fényképpel egy fiatal papról. Nem mertem kérdezősködni, éreztem, hogy ez lehetetlen. Később Jancsitol hallottam a történetről. A kezdeti óvónősködés (eleinte az alakuló rend munkáját is ezzel támogatta) után sok mindent próbált — egy időben „régiség” kereskedést is vitt, s már öregezen tanított engem (a múzeumi embert), milyen rejtett apróságokból ismerhetem föl egy-egy antiknak látszó tárgy hamisságát —, végül a budapesti belvárosban, a szervita atyák Petőfi Sándor utcai bérházában nyitotta meg nőiruha-szalonját. Istenáldotta tehetség volt, megrendelői között kényesen tudott válogatni, akárkitől nem fogadott el (nem kellett elfogadnia) megrendelést. Sokat olvasott — németül és magyarul is; egyaránt tájékozott volt (és nem csak iskolázottságához vagy választott mesterségéhez képest volt az!) a klasszikus és a kortárs regényírók, költők világában. A rendszeres moziba, színházba, operába járástól aztán csak öregedőben szokott el fokozatosan. A negyvenes évek előtt sokszor járt Itáliában. Később már nem utazott. Utoljára az ötvenes évek végén egyedül kelt útra Romániába, hogy nem kis megpróbáltatások árán még egyszer eljusson Kiskomlóra, szülei sírjához és az ott maradt, a Duna-deltai kitelepítésből éppen csak visszatért unokatestvéreihez.

Négyesztendőskoromban Nagyváradról — édesapám szülővárosából, ahol a visszacsatolást követő rövid néhány évben éltünk — számarköhögésem miatt „levegőváltásra” Pestre vittek a nénikékhez, Márihoz és Bébihez. Egy napon Márival a Dunaparton sétálva fedeztem fel Petőfi Sándor szobrát. Kíváncsi kérdésemre kaptam a választ, hogy Petőfi „nagy magyar költő volt”.

Elgondolkodva ballagtam Mári mellett, s csak nagy késéssel, mint igazi fölfedezést közöltem vele: „Jancsi is költő.” — „Ja — mondta néném —, pénz-költő.” Akkor nem igazán értettem a rövid válasz jelentését, de hogy valami nincs egészen rendben vele, azt azért sejtettem. Sok-sok évtized múltán nem véletlenül maradt meg bennem filmszerű pontossággal, élességgel a pillanat emléke. Jancsi akkor már egyetemi hallgató volt. Édesapja korán, majd két évvel az én születésem előtt, 1937-ben meghalt. Özvegy édesanyjának Mári segítségével valószínűleg megoldhatatlan gondot jelentett volna Jancsi taníttatása. Nem tudom, inkább azt is csak sejttem, hogy bizony Jancsi választása — mindjárt, már az első egyetemi félév után otthagyta a jogászatot, amely a jövőben mégiscsak biztos (de legalábbis biztosnak látszó) megélhetést ígért, és szabad bölcsészként, irodalmat, művészettörténetet hallgatva folytatta tanulmányait — bizony nem találkozhatott a családban túl nagy egyetértéssel. A „pénz-költő” kifejezést nyilván indulat szülte. Valójában Jancsi tehetségét a családban már ifjúságától kezdve elismerték, amiben persze szerepe lehetett annak is, hogy első publikációi többnyire katolikus lapokban jelentek meg. Mári — Baitz Mária — neve ott olvasható aztán az első Pilinszky-kötet, a *Trapéz és korlát* megjelenését anyagilag támogatók sorában.

1944 őszén szüleimmel — meg Jancsival és nagymamával együtt, akik addig a Szent Domonkos utcai postás nyugdíjasotthonban éltek — Nagyváradról Pestre, a Deák Ferenc utca egyik úriasan tágas lakásába költöztünk. Novemberben Jancsi innen vonult be katonának, s került rövidesen Németországba, hogy sok — általa megírt — kaland után egy év múlva érjen csak haza. A „haza” ekkor már az ostrom alatt kiegészült és összedőlt előbbi helyett a Molnár utcai lényegesen szerényebb és szűkösebb lakás volt. Az ottani három szobában nemcsak ő, senki nem lehetett egyetlen percre sem egyedül, amit csak a gyerekek tudtak tiszta szívvel élvezni. Későbbi költözéseit, állandó vagy ideiglenes lakásváltoztatásait mindig a menekülés szándéka motiválta.

Jancsi időnként próbálkozott az önállósodással de — úgy érzem — soha nem tudott és végső soron nem is akart radikálisan kiszakadni a családi „akolmelegből”. Így ment nagymama és Tete halála után a Molnár utcából Márihoz, a Petőfi Sándor utcai végre külön szobába, majd most már keresztanyja terhes felügyeletétől szabadulva tovább, boldogan az Izabella utcai saját lakásába; ott azonban minden igyekezete és elszántsága ellenére sem érezte jól magát, s '69-ben a Hajós utcában — együtt anyámékkal, öcsém-mel meg Márival és Bébivel — ismét a családdal való közös életet választotta. Félig-elszakadást jelentettek korábban a Németh László közelében Hódmezővásárhelyen töltött hónapok, később egy önálló szoba Szabó István — ötvenhat után a Szabad Európa munkatársa — lakásában, majd hosszú szigligeti tartózkodásai, nyara-

lásai Balatonfüreden és Toldalagi Pál nővérének Buda környéki házában, hosszú hónapok Töröcsik Mariéknál Velemben, Kassákné nagymarosi villájában vagy Sárkány Endre barátjánál a számára biztosított szobában, és az utolsó évben Székesfehérvárott — közel hozzánk, mindennapos találkozásokkal, de mégis egyedül. A családhoz való erős kötődésről tanúskodik az Osiris Kiadónál Hafner Zoltán gondozásában megjelent levelezés-kötet is, mindegyik előtt az édesanyjához, nővérehez és a Márihoz írott levelek. „Tanúként” beszélhetek róla, hogy — persze a levelek is bizonyítják — mindennapi életében is a legerősebb szálak édesanyjához, nővérehez meg Bébikéhez fűzték — és persze Márihoz; Márihoz, akivel a legbonyolultabb és ellentmondásosabb volt a kapcsolata.

A Márihoz írt levelek közül csak néhány található a levelezés-kötetben, nagy többségüket húgom, Kiserika őrzi, és ő tette közzé *„Mindenből költészet lesz és csend...”* majd *Pilinszky és a család* című könyveiben. Jancsi fiatal éveiből nem maradtak fönt keresztanyjához szóló levelek, ha voltak ilyenek — s bizonyára voltak —, az évtizedek során elkallódtak. Az első ismert írás egy Párizsból 1963 júniusában keltezett képeslap, amelyet sokáig nem követ másik. 1975 áprilisában Bostonból anyámnak ír telve aggodalommal az akkor éppen kórházban ápolt Máriért: *„Erikám, mindenben számíthattok rám; tégy meg mindent Mária érdekében! Mária nagyon-nagy szeretettel ölelem, életünk rengeteg apró mozzanatát átéltem újra veled, (...). Igen, édes Márikám, pont most nem szabad elhagynod minket!”* A hozzá írt (és fennmaradt) levelek édesanyám halála után egyszerre megsűrűsödtek. A napi ügyek, apró, praktikus gondok, történések, feladatok sorolása mellett mind nagyobb teret nyert a lapokon kettenjük ellentmondásos és föloldhatatlanul konfliktusos kapcsolata. Évtizedeken át közvetlen tanúként tapasztaltam kölcsönös szeretetüket, ragaszkodásukat egymáshoz, és azt a csak intenzitásában változó folyamatos „háborút” is, amelyet egymással vívtak, amelyből minden hevesége, sokszor gátakat nem ismerő indulata ellenére sem hiányzott valamiféle kölcsönös „jobbító” szándék, sőt a másik iránti „megértés” kínálata sem. Egy „békés” pillanatban, 1979 húsvétján írja Jancsi Velemből: *„Édes Márikám, te faluról jöttél a városba, én a városból a falura. Teljes szívemből érzem a szenvedésed. De azzal, hogy nem teszel különbséget jók és rosszak között, egyediülléted tiszta szenvedéssé alakult át, ez egészen biztos. Ezért jársz csak látszatra a földön s mártai szereped csak látszatra az! Ne félj. Nincs mitől félni. Egyedül az jó, ami van: akár élet, akár halál.”*

Márinak sokkal esetlegesebben megmaradt, Jancsihoz írt leveleit és üzenő-céduláit — összesen hatvannégyet — az MTA Kézirattára őrzi. Az első — üdvözllet Mórról — még 1947-ben kelt, de a hetvenes évek közepéig tartó időszakból összesen is csak hatot ismerünk. Az ő írásai is csak 1976, édesanyám halála után sűrűsödtek, amikor a mindennapos párbeszédet a kölcsönös egymás-

raulaltság is szükségessé tette. A dátum szerint utolsó, Fehérvárra írt levél 1981. április 18-án kelt. Mária levelei leginkább a napi ügyekkel kapcsolatosak, beszámol róla, mit intézett, milyen telefonok voltak, egy-egy aggódó mondat Jancsi egészsége miatt, s ritkábban panaszok is. Kevesebb, ritkább bennük a személyesség meg a vitáikra való utalás is, mint keresztfia írásaiban. '79 július végén Velembe címzett levelében tűnik fel egy ilyen mondattöredék: „...*ha a családról van szó, akkor én olyan vagyok, mint a kutya, aki rögtön ugat, de nem harap...*” (Azért néha bizony „harapott” is!) Hasonló háttere lehet egy másik, Fehérvárra írt, keltezetlen levél két sorának is: „...*csak hirtelen nagy fájdalmat éreztem. Én Tetével igen nehéz időket éltem át és az egész múlt felelevenedett, de nem haragudtam és hogy Te szó nélkül elrohantál, az egy újabb sokkot okozott.*” Talán nem tévedek, amikor úgy gondolom, hogy ahhoz a vitához kapcsolódik ez is, amit Jancsi „regényének” Micsicsák-története indukált kettejük között. Mária úgy érezte, hogy ebben nem is áttételesen nővérét, Tetét érte méltatlan támadás. Erre válaszolhatott Jancsi 1980. július 15-i levelében: „*Palota, mint elveszett paradicsom él bennem, (...). Valóságom egy gyermek megmásíthatatlan mythológiája. (...) s ha figyelmesen elolvasod szövegemet — mit fáradtan nyilatkoztam — láthatod, hogy a 'vaskarika' nincs összefüggésben az apáccákkal. A lányok sírásából, a rejtélyesen megjelenő bíróságok megjelenéséből égett belém a képe. (...) Mostanában szinte bármit írok, az az elmerült félálom-világ tér vissza mindig félig-meddig gyónásszerű írásomban. Ha erről lemondanék, többé nem tudnék beszélni önmagamról. Egy biztos, amit idáig írtam, nem irányult senki ellen.*”

1979-ben Jancsi nálunk, igazi, „családiás” békében, Fehérvárott töltötte a karácsonyt. Mária néhány nappal előbb saját ünnepi készülődéséről írt néhány sort, amely rövidegében is idézi valójában szeretetreméltó lényét: „*Én az idén hosszú évek óta ismét gyermekkori szentestét fogok tölteni. Semmi ünnepi vacsora, akkor gyermekkoromban esti ima után lefeküdtünk, előbb még szépen kipucoltuk a cipőnket és behelyeztük az ablakba. Szüleim éjféle misére mentek, utána ők helyettesítették Jézuskát és megtöltötték a cipőket édességgel. Milyen boldog ébredés!*”

Édesanyám halála után a közös otthon fizikai, de még inkább a család sok évtizedes — a felek számára megkerülhetetlen — lelki közösségének összezártágában mind gyakoribb lett kettejük között a külső szemlélő számára teljesen irracionális ütközés és a viták. Magam is (a „tanú”) nem egyszer tökéletes tehetetlenségben hallgattam egyszer az egyiket, másszor a másikat: az érzelmeknek és indulatoknak ebben a háborújában az igazság fogalma egyszerűen használhatatlannak bizonyult. Jancsi egyik dátum nélküli, a Hajós utcai lakásban íródott levelében olvasuk: „*Ne félts és ne akarj 'boldogítani'. Engedd, hogy 'háborúskodás' nélkül szerethessem azokat, akiket szeretek. Ma — álmomban — együtt legettünk: Bébike, Anya, Erika, Apa és Te. Én nem kívánom, hogy ez a*

bárányidill valóság legyen — kivéve szívemet. Én egyedül szíved intelligenciáját kérem, hogy meghúzhassuk azokat a mesgyéket, amelyek nem a gyűlölet elválasztó árkai, hanem az értelem mesgyéi.” Nincs dátum Mári egyik, valószínűleg valamikor 1980-ban Fehérvárra írt levelén sem, amely szintén bepillantást enged kettejük szomorú küzdelmébe: *„Jancsikám, ne felejtse el, hogy keresztanyád is vagyok, fáradt öreg vagyok és teljes káoszban töltöm napjaimat. Bébi halála az utolsó lökés volt. Az élethez már csak egy vékony cérnaszál köt. Én már nem haragszom senkire, (...). Remélem sikerül a batyumat kiüríteni, mire a végállomáshoz érek. Nagyon szeretlek, talán egy kicsit többet, mint amennyi hasznos volna számodra!!!”*

Egyik '76 november esti, éjszakába nyúló, s mindkettőjüket megviselő indulatos vita után — mielőtt a Nagymarosra menő vonathoz indult volna — írta a még alvó Márihoz az engesztelő sorokat: *„...mielőtt elmennék, meg kell mondanom, hogy egészen kivételesen szerettelek és értettem magányodat, amihez hasonló csak az enyém volt a családban — és persze szegény Erikáé az utolsó időben.*

Én nem hiába jártam Hozzád rövid nadrágos kislány korom óta. Ezt szíved mélyén Te is tudod. (...)

A pusztát járom: vagy kapok jó szót, vagy nem. De hiszen te is a puszták vándora vagy. El tudod képzelni, hogy a legőszintébb és legverejtékesebb életgyónásra készülök — ha egyszer nem az emberi nyomorúság a szinte kizárólagos témám és problémám?

Te nagynéném vagy és keresztanyám. Megértem aggodalmadat. Illúzió. Őlelj át reggel. Mert szívemben nincs másra szükségem. A többi látszat, amiből se te se én nem jutunk tovább.

Becsomagoltam; ha valaki megértett és nyomon kísért, én voltam, Jancsid”

A Márihoz írt levelek — amikor nem pusztán napi praktikus ügyekről szólnak (bár néha az ilyen sorok között is) — elsősorban önvizsgálatok és vallomások, sikerek között és után, barátokkal körülvéve, a női szeretetet sem nélkülözve, s ha alkalmanként csalódásokkal — mint mások is — az odaadó, kölcsönös szerelmet is megélve, mégis-mégis egyedül maradván és kétségek között vergődve. Olvasva őket kerülünk igazán közel a költő és ember legbelső világához. Annál pontosabban és nagyobb őszinteséggel, mint nagynénje előtt, talán gyónásában sem nyilatkozott meg önmagáról. *„Lehetetlen — írja az egyik dátum nélküli levelében — nem bocsánatot kérnem tőled, hiszen amit tettem, olyan állapotban tettem, amikor kettőnk között minden félreértés elintéződött... bűnösnek éreztem magam Erika halálában. Valahol ezt nem bírtam egyedül elviselni. Valami örülettel határos módon akartam osztozkodni épp ebben a jogos vagy tökéletesen jogtalan örvádban és büntudatomban.”*

Egy másik hasonló levelében *„pokoli önmegvetés”*-éről ír, amit a *„legnagyobb bűnök”* egyikének tart, *„mert... önönpoklát az ilyen lény... könnyen mások ellen is fordíthatja. (...)* az, hogy egy tiszta em-

bert meggyötörjek saját mocskaimmal, a hangtalan önmegvetés és szótlan imádkozás állapotára ítelt.” — Az ilyen és hasonló, bűnbánóan önvallomásos írásokra is válasz, amit Mária egyik 1980 januári levelében ír: „Imádkozom, hogy a jó Isten keze mindig rajtad legyen és sok vergődésen átsegítsen. A látszat ellenére kívül, belül mindig őszinte voltam és vagyok.”

Eleinte — ’77-es disszidálása előtt — Áron öcsém körül kavargtak családi botrányok, s Jancsitól hol ő, hol Mária kért — követelt igazságot. „A mai kaotikus családi helyzetben — írja ’76 októberében — igyekszem hát eleget tenni mindannak, amit szeretetem és méltányosságérzetem diktál. Ha három szóban össze kellene foglalnom, — mire is áhítozom, hát: békére, szeretetre és érettségre.” Később, már ’77. januárban Szigligetről írta: „Hangod, híreid: meggyötörtek.”; majd februárban Nagymarosról: „Aggódó szeretettel gondolok Mindannyiokra, hiszen, lehetetlen, hogy a halottak ne tudják kibékíteni az élőket.” Mária ’77. február 11-i levelében talán erre a mondatra válaszolt nem titkolt keserűséggel: „Ne izgasd magad az itthoni helyzet végett. Ahogy Erikának megengedtem, hogy minden kellemetlen dolgot rám kenjen, az beleegyezéssel történt, most el kell fogadnom anélkül. Nincs mit tennem.”

A levelekben Jancsi rendszeresen beszámol munkájáról. „Regényről”, végül torzóban maradt sajátos önéletírásáról először egy ’77. július 21-i levelében olvashatunk: „Tegnap már meg is kezdtem ’regényemet’.” — Néhány nap múlva, 26-án írja: „Nyakig vagyok az írásban! Még bizonytalan az első fejezet kimenetele, de máris elkapott a gépszíj! Imádkoztatok Bébikém és Márikám, értem, munkámért és mindannyiunkért. (...) Jól vagyok.” — és egy meghökkentő, a következő hónapokban és az életéből hátralévő néhány évben újra-újra visszaköszönő gondolat: „Mégis az az érzésem: ez az ’utolsó menet’.” November végén Szigligetről írja: „Nyugtalanítanak a színdarabok; félek tőlük, pontosabban: még gondolni sem merek a velük való kockázatra és munkára. Remélem rövidesen sikerül regényemet is folytatnom, bár meglehetősen kizökkentem belőle. A köznapi élet szintjén egyedül ez tart össze: ez a föladat, ’életemet’ már egyedül ennek a teljesítésében látom még értelmesnek.” Ugyancsak Szigligetről a következő év januárjában: „Nagy-nagy békére lenne szükségem, hogy legalább regényemet befejezhessem, s egy utolsó, összefoglaló verskötetet. A ’házi’ még hiányzik a ’tető’. — Mielőtt Erika meghalt, az utolsó napok egyikén mondta: ’Majd elmegyek, és itt hagylak téged a slamasztikában.’ Hát itt hagyott. A káoszt csak kölcsönös ragaszkodásunk hidalhatja át.” A hasonló példák közül egy rövid levélfogalmazvány — vagy inkább csak kezdemény — 1978-ból, Velemből: „Drága Márikám! Így írom ezt a levelet, mintha végrendelkeznék. Neked írom, de mintha magamnak írnám. Érzem, nagyon fontos, hogy segítségemre légy, hogy életem utolsó szakaszában mellettem állj. Hárman maradtunk az üres lakásban, s én — aki jóval fiatalabb vagyok, mint ti ketten — én is úgy érzem, életem utolsó

szakaszához értem.” Fehérvárról írja ’80 novemberében: „Imádkozz értem, ahogy én is érte! Annyi bolyongás után eljutottam egyfajta hön áhított belső rendbe, amelyben élet és halál végre valamiképpen egy. Életem ezzel valójában lezárult — hála Istennek. Viszont annál inkább fölgyorsult a befele-utazás. Nem panaszkodhatom, súlyos csomagjaimhoz megkaptam minden lehetséges égi könnyítést, többet, mint vétkeim miatt megérdemelnék.” A legutolsó Márinak szóló levél ’81. április 26-án kelt ugyancsak Székesfehérvárott. „Különben — írja a közeljövő programjainak részletezése közben — ritka kiegyensúlyozott vagyok, mint utoljára tíz-tizenegy éves koromban. Valamiképp minden elhagyott, ami gyötrelmesen zűrzavaros volt bennem. S ez a belső derű, még ha rövid pihenő is — nagyon rámfért már, ha utolsó sziget is a ’végkifejlet’ előtt.”

Pécs, 2011. augusztus

TANDORI DEZSŐ

„Pilinszky”

Hafner Zoltánnak

*Nincs mélypont.
Nem mélypont van.
Nincs mélyvonal.
Nem mélyvonal van.
Nincs mélysík.
Nem mélysík van.
Nincs mélytér.
Nem mélytér van.
Nincs...
Nem...
VAN.*